

KALBOS NORMALIZACIJOS KLAUSIMAI

REGINA KVAŠYTĖ

LATVIŲ DALYKINĖ KALBA KALBOS KULTŪROS ASPEKTU

Kalbos situacijai, kuri susidarė Latvijoje pokario metais, būdingas latvių ir rusų kalbų funkcionavimas vienu metu. Šių kalbų sąveika atsispindi visose žmogaus veiklos sferose. Ligi šiol, o neretai ir dabar, rusų kalba dominuoja daugelyje veiklos sferų, ypač plačiai ji paplitusi raštvedyboje. Valstybinės kalbos statuso suteikimas latvių kalbai 1988 metų spalio mėnesį ir „Latvijos TSR kalbų įstatymo“ priėmimas 1989 metų gegužės mėnesį paskatino susidomėjimą latvių dalykine kalba. Minėtame įstatyme aiškiai pasakyta, kad „Latvijos Tarybų Socialistinėje Respublikoje esančiose įstaigose, įmonėse ir organizacijose raštvedybos kalba yra valstybinė kalba“,¹ vadinas, latvių kalba.

Dalykinė kalba atlieka labai svarbias socialines funkcijas — ja palaikomi valdymo organų ryšiai su gyventojais bei garantuojamas įstaigų, įmonių ir organizacijų bendradarbiavimas. Raštvedybos dokumentus galima suskirstyti į keletą grupių, pavyzdžiui, diplomatiniai, juridiniai, administraciniai ir kt. dokumentai, ir kiekviena iš šių grupių atlieka būdingas funkcijas. Šioms funkcijoms atliliki būtinės tam tikros kalbos priemonės.

Bendrinės kalbos kultūros aspektu ypatingai svarbus klausimas — tai rusų kalbos įtaka latvių raštvedybos kalbai, nes latvių kalba šiuo metu glaudžiausiai kontaktuoja kaip tik su rusų kalba. Kaip kalbų kontaktų pasekmė gali kisti vienos kalbos struktūra arba struktūros elementai dėl kitos (kontaktinės) kalbos įtakos, kitaip tariant, vykti interferencija. Šio reiškinio negalima vertinti vienodai — interferencija gali būti teigama arba neigama. Jos mastas susijęs su kalbos stiliais ir kalbos komunikacinėmis funkcijomis. „Mūsų stiliaus suvokimas egzistuoja kaip supratimas nustatytos sistemos normų, kurių, kaip ir bet kurių (kalbos) normų, žinant jas, galima atsisakyti“². Kiekvieną interferencijos reiškinį, kuris pastebimas latvių kalboje, būtina įvertinti. „Šnekamojoje kalboje bei mažiau išsilavinusių žmonių kalboje yra daugiau atsitiktinių interferencijų ir paprastai jos lieka už literatūrinės kalbos ribų. Tačiau dalis interferencijų atspindi sąmoningus ir tikslingus žodžių vartojimo atvejus ir gramatinės prielaidas. Kadangi keletas naudingų interferencijos atvejų pasidaro norma, labai svarbu ne tik konstatuoti bei apibūdinti visas įtakas, bet ir įvertinti jų funkcinį tikslumą ir normos atžvilgiu adaptuoti

¹ Latvijas PSR Valodu likums. Riga, 1989, 6. lpp.

² Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях. М., 1977. С. 46.

teigiamąjį, kitaip tariant, pripažinti tai norma³. Norminamojo vertinimo pagrindu turėtų būti funkcinis sąmoningumas, struktūrinis ir semantinis sutikimas su latvių kalbos modeliais. Reikėtų atkreipti dėmesį į naujadarų sutikimą su latvių kalbos sistema. „Dokumentų kalba turi atitikti literatūrinės kalbos oficialaus dalykinio stiliaus tradicijas, visų pirma tas, kurios padeda išreikšti mintį kuo tiksliau, nuosekliau, tobuliau ir kuo trumpiau“⁴.

Vertinant kontaktinės kalbos įtaką, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad „geriausių rezultatų galima pasiekti, jeigu, vertinant kontaktuojančios kalbos faktus ir reniant rekomendacijas kalbos praktikai, kiekvienas konkretus klausimas sprendžiamas ne individualiai, izoliuotai, bet kompleksiškai, sistemiškai... arba kai sprendimais remiasi plačiais teoriniais tyrimais...“⁵

Neigiami interferencija pasireiškia ne tik nespecialistų, bet ir specialistų kalboje. Šioje srityje interferencijos raišką skatina dalykinės kalbos šnekamosios formos pagrindinė paskirtis — pasikeisti informacija. Todėl šiuo atveju į kalbos raiškos priemonių pasirinkimą kreipiamas mažesnis dėmesys. Dalykinės kalbos rašomojoje formoje savikontrolė yra daug didesnė, bet ir čia neapsieinama be latvių literatūrinės kalbos normų pažeidimo. Visi minėtieji faktai atsiranda dėl nerūpestingos pažiūros į savo šnekamąjį ir rašomąjį kalbą, dėl informacijos stokos apie standartizuotos terminologijos buvimą srityse, kurias aptarnauja raštvedyba, pavyzdžiui, ekonomikoje, statistikoje, finansuose, jurisprudencijoje ir pan.

Raštvedybos dokumentuose — vienoje iš dalykinės kalbos rašytinių formų — leistinas standartizuotų kalbos priemonių vartojimas. Čia vartojamos tokios raiškos priemonės, kurios nepriestarauja latvių literatūrinės kalbos normoms: „Dokumentų kalba turi griežtai atitikti bendrosios kalbos normas, kitaip tariant, tas dabartinės literatūrinės kalbos normas, kurios nėra tiesiogiai susijusios su vieno ar kito kalbos stiliaus ypatybėmis arba su kokiomis nors ypatingomis bendravimo aplinkybėmis“⁶. Standartizuotos sintaksinės konstrukcijos ir leksiniai arba frazeologiniai štampai, kurie vartojami oficialiai bendraujant, yra susidarę dėl panaudojimo kalbos vidinės atrankos bei kalbos struktūrių sinoniminių galimybų, kurios garantuoja šią kalbos funkciją.

Raštvedybos dokumentų kalbai būdinga tikslumas, lakoniškumas, konkretumas. Raštvedybos dokumentuose vartojamos aiškios ir apgalvotos formuluotės. Leksinės ir sintaksinės ypatybės taip pat priklauso nuo dalykinės kalbos dokumento pobūdžio bei nuo šio dokumento rašymo laiko. Bendras reikalavimas, kurį turėtų atitikti raštvedybos dokumentai, — tai kalbos priemonių ekonomijos prin-

³ Blinkena A. Interference un norma // Latviešu valodas kultūras jautājumi. Rīga, 1978. 29. lpp.

⁴ Рахманин Л. В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов. М., 1973. С. 19.

⁵ Скуиня В. Роль языковых контактов в развитии латышского литературного языка и научной терминологии // Контакты русского языка с языками народов Прибалтики. Рига, 1984. С. 16.

⁶ Рахманин Л. В. Стилистика деловой речи и редактирование служебных документов. С. 18.

cipas — šiuose dokumentuose vartojami konkrečiam atvejui labiausiai pritaikyti žodžiai, reikia vengti tuščiažodžiavimo. Be bendrų reikalavimų, kiekvienai dokumentų grupei būdingos ir skirtinges ypatybės.

Kadangi kalbamuoju laikotarpiu visose žmogaus veiklos sferose didžiulę įtaką turėjo rusų kalba, tikslinga analizuoti latvių ir rusų kalbos raštvedybos dokumentų terminų ir konstrukcijų bendrybes ir skirtumus. Tokios analizės tikslas — išvengti latvių kalbai nebūdingų konstrukcijų vartojimo kalbos praktikoje. Rusų kalbos neigama įtaka latvių kalbai ypač pastebima vartojant prielinksnius. Latvių kalbos normų pažeidimai šiuo atveju būna įvairūs. Galima paminėti ir rusų kalbos prielinksnių pažodinį vertimą, ir prielinksnio vartojimą konstrukcijose, kurios latvių kalboje vartojamos be prielinksnio: „... latvių kalboje pagal tradiciją įsitvirtinusios kitokios konstrukcijos — arba be prielinksnio (santykis išreiškiamas savarankiškos reikšmės žodžio formos semantika), arba su kitu prielinksniu (kitaip tariant, šis santykis latvių kalbos sistemoje asocijuojasi su kito prielinksnio reikšmių mikrosistema)“⁷. Raštvedybos dokumentuose rusų kalbos konstrukcijas su prielinksniais dažnai atitinka latvių kalbos konstrukcijos be prielinksnių: *заказ на товары — preču pasūtījums, отчет о выполнении плана — plāna izpildes pārskats, надбавка за стаж — stāža piemaksa, предложения к плану — plāna priekšlikumi, перевести на второй курс — pārcelt otrajā kursā, назначить на должность — ieceļt amatā, переводить на русский язык — tulcot krievu valodā*. Skirtingi negu rusų kalboje prielinksniai vartojami konstrukcijose: *продавать по талонам — pārdot pret taloniem, продавать по визитным карточкам — pārdot uz vizītkartēm, печатать на машинке — rakstīt ar rakstātmašīnu, выдать под расписку — izsniegt pret parakstu, обработать данные на ЭВМ — apstrādāt datus ar ESM*.

Interferenciją galima pastebeti ir žodžių junginiuose, kai neteisingai pasirinktas vienas iš junginio komponentų, pavyzdžiui, veiksmažodis arba jo forma: *включить в список* („ieslēgt sarakstā“) — *iekļaut/ietvert sarakstā, udem rечь* („iet runa“) — *ir runa, допустить ошибку* („pielaist kļūdu“) — *pieļaut kļūdu, kļūdities; привести пример* („pievest piemēru“) — *minēt piemēru; входящая корреспонденция* („ienākošā korespondence“) — *saņemtā korespondence, исходящая корреспонденция* („izejošā korespondence“) — *nosūtītā korespondence* ir pan.

Rusų kalbos su brūkšneliu rašomus žodžių junginius latvių kalboje dažniausiai atitinka konstrukcijos be defiso, neretai tai būna sudurtinis žodis su atvirkštine komponentų sekā, pavyzdžiui, *формулар-образец* — *paraugformulārs, счёт-фактура* — *faktūrrēķins, ярлык к заказу-наряду* — *norīkojums/pasūtījuma birka*. Komponentų sekā gali būti ir vienoda abiejose kalbose, pavyzdžiui, *инженерно-технический персонал* — *inženiertehniskais personāls, журнад-ордер* — *žurnālorderis, человека-день* — *cilvēkdiena*.

Latvių raštvedybos dokumentų kalboje, kaip ir apskritai literatūrinėje kalboje, nepageidautinas rusų kalbai būdingų sudurtinių sutrauktinių žodžių vartojimas,

⁷ Нитинь Д. К вопросу о влиянии русского языка на латышские предложные конструкции // Контакты латышского языка. Рига, 1977. С. 131.

pavyzdžiui, *профком*, *завком*, *Госснаб*, *Латбыйтхим* ir pan. .... nelengva pagrasti šią tendenciją kalbos ekonomijos principu, nes kalbos ženklas turi būti adekvatus suvokimui, bet adresato pasunkintas suvokimas šią adresanto „ekonomiją“ panaikina⁸. Kalbos praktikoje su tokiomis formomis susiduriame dažnai, ypač ištaigų pavadinimuose. Jų vietoje tiktų vartoti konstrukcijas, kurios sutinka su latvių kalbos normomis. Pavyzdžiui, vietoj rusiško pavadinimo „Госснаб“ pageidautina vartoti trumpą latvišką pavadinimą „*Valstsapgāds*“, vietoj „*Латбыйтхим*“ — „*Sadzīves ķīmija*“. Čia pavyzdžiu galėtų būti projektavimo institutų pavadinimai, kurie šiuo metu latvių kalboje sudaro nuoseklią, darnią sistemą: *Латгипропром* — „*Rūpniecprojekts*“, *Латгипрогорстroi* — „*Pilsētprojekts*“, *Латгипроводхоз* — „*Meliorprojekts*“, *Латкомунпроект* — „*Komunālprojekts*“ ir kt.

Raštvedybos dokumentuose dažnai vartoamos ir santrumpos, pavyzdžiui: *ОКУД* — Общесоюзный классификатор управленческой документации; *ЕГСД* — Единая государственная система делопроизводства; *ЕСКД* — Единая система конструкторской документации; *ТУ* — технические условия ir pan. Tokias santrumpas nepatartina perkelti į latvių kalbą paraidžiui (o juo labiau — rašyti slavų raidėmis). Pavadinimas arba savoka išsiifruijama, išverčiama ir tada sudaromos atitinkamos latviškos santrumpos: *VPK* — Vissavienības pārvaldes dokumentu klasifikators; *VVLS* — Vienotā valsts lietvedibas sistēma; *VKDS* — Vienotā konstruktoru dokumentācijas sistēma; *TN* — tehniskie noteikumi.

Norint sėkmingai išspręsti sudėtingą respublikos kalbos situacijos problemą — išvengti latvių kalbos užteršimo nebūdingomis leksemomis, konstrukcijomis ir pan. — reikia plačiau skleisti informaciją apie standartizuotą terminologiją ir populiarinti ją visuomenėje. Svetimos kalbos elementų įskverbimas į latvių kalbą, kai tie elementai išstumia latviškus žodžius ir konstrukcijas, išsekina, o ne praturtina kalbą. Deja, tokiems interferencijos faktams būdinga tendencija pereiti iš šnekamosios kalbos į rašomąją formą. Dabartiniu metu praktiškai pereinama prie latvių kalbos vartojimo raštvedyboje, todėl į šiuos klausimus turi būti kreipiamas didelis dėmesys.

LETTISCHE SACHLICHE REDE IM ASPEKT DER SPRACHKULTUR

Zusammenfassung

Für die sprachliche Situation in Lettland ist gleichzeitiges Funktionieren des Lettischen und des Russischen charakteristisch, die in allen Tätigkeitsphären eng zusammenwirken. Keine Ausnahme bildet auch die Schriftführung, worin das Lettische durch das Russische völlig verdrängt wurde. Das zunehmende Interesse für lettische sachliche Rede wurde durch Verleihung des Status der StaatsSprache dem Lettischen sowie durch Fassung des Sprachgesetzes aktiviert.

Die sachliche Rede übt eine besonders wichtige soziale Funktion aus — sie ermöglicht Beziehungen zwischen der Verwaltung und der Bevölkerung sowie gewährleistet die Zusammenarbeit von Betrieben, Behörden und Organisationen. Aus verschiedenen Gruppen von Dokumenten

⁸ Blinkena A. Latviešu valoda un valodniecība: ceļi un problēmas. ZAV. 1989. Nr. 9, 10. lpp.

(diplomatische, juristische, administrativ-kanzleimäßige Dokumente) wird der letzteren besondere Aufmerksamkeit gewidmet. Jeder Art sachlicher Dokumente sind bestimmte sprachliche Ausdrucksmittel eigen, die der ihnen zugewiesenen Funktion genügen.

Im Aspekt der allgemeinen Redekultur stellt der Einfluß des Russischen, mit dem das Lettische gegenwärtig engste Kontakte hat, ernste Gefahr dar. Alle Interferenzerscheinungen, die im Lettischen auftreten, bedürfen einer Bewertung. Als motiviert kann man lediglich funktional zweckmäßige Abweichungen von den vorhandenen Normen anerkennen. Es ist notwendig, auch die Entsprechung der Neubildungen dem System des Lettischen in Betracht zu ziehen. „Die Sprache in Dokumenten soll den Traditionen des offiziell-sachlichen Stils der Literatursprache gerecht werden und vor allem denjenigen, die dazu verhelfen, den Gedanken möglichst klar, folgerichtig und so kurz wie möglich auszudrücken“. Positive Ergebnisse werden dann erzielt, wenn bei der Bewertung von dekontaktiven Fakta und bei der Erarbeitung von Empfehlungen für die Sprachpraxis jede konkrete Frage nicht individuell, sondern komplex gelöst wird.

In der sachlichen Dokumentation — einer Form der schriftlichen sachlichen Rede — ist der Gebrauch von standardisierten sprachlichen Mitteln zulässig; es sind nur solche Ausdrucksmittel, die den Normen der lettischen Literatursprache nicht widersprechen.

Charakteristische Merkmale der sachlichen Rede sind Genauigkeit, Lakonismus und konkrete Beschaffenheit. Bei sachlichen Dokumenten sind Präzision und gründlich überlegte Formulierungen notwendig. Lexikalische und syntaktische Besonderheiten hängen vielmehr vom Genre des sachlichen Dokuments und von der Zeit seiner Ausstellung ab. Eine gemeinsame Anforderung für alle Arten sachlicher Dokumente ist das Prinzip der sprachlichen Ökonomie. Außer den gemeinsamen Anforderungen an die sachliche Rede sind jeder einzelnen Art der Dokumente charakteristische Besonderheiten eigen.

Um den Gebrauch dem Lettischen nicht charakteristischer Konstruktionen in der sachlichen Dokumentation zu vermeiden, sollte man sich mit Ähnlichkeiten und Unterschieden bei Konstruktionen im Lettischen und Russischen bekannt machen.